مقاله مروری

طراحی همه‌شمول و معماری اخلاق مدار

لیدا اسلامی[1]، دکتر حمید ماجدی[2*]، دکتر ایرج اعتصام[1]
۱. گروه تخصصی معماری، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
۲. گروه تخصصی شهرسازی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

(تاریخ دریافت: ۹۸/۰۱/۱۷، تاریخ پذیرش:۹۸/۰۳/۱۸)

چکیده

زمینه: به دنبال گسترش نارضایتی‌ها از معماری مدرن، نگرش ماشینی به انسان و نادیده گرفتن ارزش‌های انسانی و کرامت وجودی بشر، جنبش جهانی حمایت از استقلال و مشارکت، در واکنش به واقعیت‌های جمعیت شناختی و اجتماعی، شکل گرفت. این جنبش که در سال ۱۹۸۸ با عنوان طراحی همه‌شمول به رسمیت شناخته شد، سبب گردید تا افراد بیشتری با هر سطح توانایی آزادانه و مستقل ادامه حیات دهند. این مقاله درصدد واکاوی ابعاد اخلاقی طراحی همه‌شمول و تقویت آن‌ها در فضاهای عمومی است تا با ارتقای سطح تعاملات اجتماعی، شرایط بهره‌مندی عادلانه انسان‌ها از امکانات محیطی را فراهم آورد. در این راستا با آسیب‌شناسی علل ضعف تعاملات اجتماعی در فضاهای عمومی شهر تهران و ناکارآمدی قوانین موجود در این زمینه، نسبت به تدوین راهکارهای طراحی اخلاق مدار مبتنی بر معیارهای طراحی همه‌شمول اقدام شده است.

نتیجه‌گیری: یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که موانع پیش روی گروه‌های هدف در حضور بی‌واسطه و آزادانه آنان در محیط ، برخاسته از عدم رعایت اخلاق حرفه‌ای در سه مرحله طراحی، بازسازی و دوران بهره‌برداری است و کاهش تعاملات اجتماعی و عدم تمایل افراد دارای معلولیت به مشارکت فعال در جامعه از یک‌سو ریشه در مسائل فرهنگی جامعه و عدم رعایت اخلاق در طراحی محیط‌های عمومی داشته و از سوی دیگر مربوط به فقدان نگرش یکپارچه اخلاق مدار در تصمیم سازی مسئولان شهری است.

کلید واژگان: طراحی همه‌شمول، معماری اخلاق مدار، تعامل اجتماعی

سرآغاز

از ایجاد موج عادی‌سازی[1]درکشورهای اسکاندیناوی در سال ۱۹۵۰ تا انتشار گزارش طراحی بدون مانع [2]سازمان ملل در ۱۹۷۴، تصویب قانون رعایت حقوق معلولین در آمریکا[3]در ۱۹۹۰ و تدوین قانون جامع حمایت از جانبازان و معلولین در سال ۲۰۰۵ در ایران، همه و همه به دنبال رخدادهای بی‌اخلاقی در جوامع انسانی و تضییع حقوق افراد دارای معلولیت در برخورداری از امکانات محیطی به وقوع پیوست. در ایران همگام با سایر کشورهای جهان تلاش‌هایی درزمینهٔ مناسب‌سازی انجام‌شده است. اما شواهد نشان می‌دهد که فاصله ایران از وضعیت آرمانی مناسب‌سازی نسبت به سایر کشورهای جهان بسیار چشم‌گیر است. در یک مقایسه میان ژاپن به عنوان کشوری پیشتاز درزمینهٔ مناسب‌سازی و ایران به عنوان بستر مکانی پژوهش مشاهده می شود که در ژاپن از زمان ایجاد ضرورت تدوین ضوابط مناسب‌سازی تا تصویب قوانین مربوطه ۳۰ سال به طول انجامید و این زمان در ایران به ۲۰ سال تقلیل می یابد.

ولی در عمل وضعیت مناسب‌سازی در ایران بسیار ضعیف‌تر از شرایط مناسب‌سازی در ژاپن است. با کاوش در جزییات فرایند اجرای مناسب‌سازی مشاهده می‌شود که یک سال پس از خلق مفهوم اولیه عادی‌سازی در ژاپن فعالیت شهروندان و تلاش عمومی برای تحقق این مهم و فرهنگ‌سازی و آموزش عمومی در سطح جامعه شروع گردید و سپس به تدوین ضوابط و تصویب قوانین پرداخته شد. لیکن در ایران با گذشت کمتر از ۵ سال پس از تبیین ضرورت و تولد موضوع، نخستین کتاب درزمینهٔ ضوابط مناسب‌سازی در مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن انتشار یافت. به‌عبارت‌دیگر می‌توان گفت تشابه‌ها در فرایند نهادینه شدن مناسب‌سازی شامل زمان‌بر بودن آن است و تفاوت‌ها ریشه در نحوه ترویج موضوع در این دو کشور دارد .ترویج مناسب سازی در ژاپن از سطوح پایین جامعه و آحاد مردم آغازشده در حالی که در ایران از سطوح بالای جامعه قوانین و دولت‌ها منتشر شده است .اما این سؤال کلیدی همواره موردبحث محافل علمی است که چرا باوجود

نویسندهٔ مسئول: نشانی الکترونیکی: Majedi_h@yahoo.com

قوانین منسجم و مقررات مدون در ایران، بسیاری از افراد دارای معلولیت هنوز تمایلی به حضور در جامعه و مشارکت اجتماعی ندارند؟چرا احداث بناها و فضاهای عمومی با رعایت ضوابط مناسب‌سازی نتوانسته حضور مشتاقانه و فعال و مشارکت اجتماعی آحاد جامعه اعم از کودکان ، سالمندان، افراد دارای معلولیت وزنان باردار را در کنار یکدیگر تضمین کند؟

شواهد نشان می‌دهد به دنبال تصویب این قوانین در جوامع مختلف، پرداختن به نیازهای ویژه افراد دارای معلولیت به‌صورت انحصاری، منجر به‌نوعی نگرش تبعیض‌گونه و ترحم محور نسبت به آنان شد که به‌صورت تلویحی و ناخواسته کرامت انسانی این گروه را خدشه‌دار کرده و آن‌ها را به‌سوی خودسانسوری از جوامع بشری سوق داد. بدین‌سان در دهه ۱۹۸۰ رونالد میس معمار آمریکایی‌تبار که خود دارای معلولیت بود، اقدام به ارائه نوعی نگرش فراگیر در طراحی محیط و محصولات نمود که طراحی همه‌شمول[۴]نام گرفت.

این مقاله درصدد است تا با ترسیم روابط اخلاقی پنهان در طراحی همه‌شمول از طریق بررسی آرای نظریه‌پردازان در این حوزه و واکاوی در علل عدم تحقق‌پذیری قوانین مناسب‌سازی فضاهای عمومی برای استفاده معلولین در تهران و معذوریت‌های اخلاقی افراد دارای معلولیت برای مشارکت فعال در تعاملات اجتماعی، نسبت به ارائه راهکارهای طراحی اخلاق مدار و همه‌شمول فضاهای عمومی اقدام نماید.

طراحی همه‌شمول

به نظر می‌رسد طراحی انسان‌مدار که در زمان خود انقلابی بزرگ به شمار می‌رفت متأسفانه چندان کارا و موفق در عمل نبوده است؛ زیرا تعریف پیشگامان این نظریه از انسان، یک مرد سالم، جوان، پرتوان و در شرایط ایدئال فیزیکی در نظر گرفته‌شده بود که در شرایط اقلیمی مناسب و در نور بهینه روزبه فعالیت بیولوژیک خود مشغول است. فلذا هر کاربر دیگری که فاقد حتی یکی از شرایط مذکور بود، گروه ویژه در نظر گرفته می‌شد. (۱) این در حالی است که نیمی از جمعیت افراد روی زمین را زنان تشکیل می‌دهند و سالمندان، زنان باردار، کودکان و افراد دارای معلولیت‌های جسمی، حسی و حرکتی نیز از دیگر اقشار این جامعه جهانی به شمار می‌روند. صرف‌نظر از این مقوله نادیده گرفتن کرامت انسانی و نیازهای استقلال طلبانه افراد نیز گاه‌وبیگاه قربانی اهداف شهرت جویانه طراحان، سیاست‌های منفعت طلبانه سوداگران اقتصادی و صاحبان سرمایه شده است. این امر در عمل نتیجه‌ای جز ترویج بی‌اخلاقی در جامعه، ایجاد گسست در پیوندهای اجتماعی، ضعف تعاملاتی شهروندان و انزواطلبی آن‌ها نداشته است. بدین ترتیب جوامع انسانی به‌تدریج از وضعیت آرمانی اخلاق‌مداری و برقراری عدالت اجتماعی فاصله گرفته و پویایی خود را از دست می‌دهند.

برای نخستین بار در دهه ۱۹۷۰ یک معمار آمریکایی به نام *میکاییل بدنار* این ایده که اگر موانع محیطی برچیده شود، ظرفیت‌های عملکردی هر فرد افزایش می‌یابد را معرفی کرد. او پیشنهاد کرد که یک مفهوم جدید فراتر از دسترس‌پذیری موردنیاز است که وسیع‌تر و جهانی‌تر باشد. (۲)

مطابق تعریفی که رونالد میس در سال ۱۹۹۸ در مرکز طراحی همه‌شمول در دانشگاه کارولینای شمالی ارائه داده است؛ طراحی همه‌شمول، طراحی فراورده‌ها و محیط به نحوی است که برای تمام مردم، متنوع‌ترین گروه ممکن، بدون نیاز به انطباق یا طراحی تخصصی قابل‌استفاده باشد. وی طراحی همه‌شمول را در پی منافع عامه مردم در سنین و توانایی‌های مختلف برشمرد که سادگی و قابلیت درک شهودی[۵]و آسان، انعطاف‌پذیری[۶]، امکان استفاده برابر [۷]برای همه، اطلاعات قابل حدس[۸]، حداقل نیاز به نیروی فیزیکی[۹]، تحمل خطا [۱۰]و اندازه و فضای مناسب برای نزدیک شدن و استفاده از اصول اولیه آن است. (۳)

در طراحی همه‌شمول، طراحی محصولات و محیط به‌گونه‌ای صورت می‌گیرد که برای همه مردم بدون نیاز به سازگاری یا طراحی تخصصی قابل‌استفاده باشد. (۴) و می‌تواند از ارزش‌های زیبایی‌شناختی بالایی برخوردار باشد. مقصود از این طراحی یک اصطلاح منطبق با استانداردهای طراحی دسترس‌پذیر[۱۱] نیست. درواقع اصول طراحی همه‌شمول دستمایه‌ای برای استفاده همه طراحان و نه‌فقط متخصصان است و منافع حاصله از آن طیفی فراتر از معلولان و سالمندان را در برمی‌گیرد و منحصر به گروه خاصی نیست. (۵) دستیابی به طراحی همه‌شمول به‌عنوان یک هدف مطرح است که در کل فرایند طراحی رخ می‌دهد و تنها یک محصول به شمار نمی‌رود. (۶)

امروزه طراحی همه‌شمول حامی یک سیاست برد-برد و انتفاع دوجانبه است که متأسفانه دچار سوءتعبیری با عنوان طراحی برای همه شده که متهم به داشتن هدفی غیرعملی است و مصداق عینی آن‌یک جفت کفش برای همه است. درحالی‌که رویکردی عملی و مفهومی و نه تخیلی و ایدئال گرایانه است؛ که به دنبال محیطی غیر تبعیض‌آمیز و انگ زدنی[۱۲] است.(۷) طراحی همه‌شمول طراحی جامع و فراگیر[۱۳] و در مقابل مفهوم طراحی منحصربه‌فرد است که منجر به عدالت اجتماعی[۱۴] می‌شود.(۸) این طراحی یکپارچه که شامل تمام جنبه‌های محصولات استفاده‌شده توسط استفاده‌کنندگان در سنین و توانایی‌های متفاوت هست در گستره‌ای از زمینه مطرح است.(۹)

اخلاق

اخلاق آشناترین و پر حرمت ترین واژه‌ای است که در تمامی فرهنگ‌ها و اندیشه‌ها طنین‌انداز است؛ و این شاید به دلیل جذبه عمیق و فطری انسان به فضیلت باشد.(۱۰) نظام اخلاقی تقویت‌کننده فرد و جامعه و چراغ هدایتگر به سمت آسمان‌ها و کمال است. (۱۰) هیچ نیت، اندیشه و عمل انسانی نیست که نیازمند این هدایتگر نباشد.(۱۰)نظام اخلاقی در جریان یافتن خویش در انسان و جامعه، افراد و کارکردهای اجتماعی آنان را تحت تأثیر قرار می دهد و معماری به‌عنوان یکی از افعال انسانی از این تأثیر بی‌نصیب نیست. معماری یکی از پیچیده‌ترین و ژرف‌ترین افعال انسانی است که جامعیتی انسان شمول دارد و از عمیق‌ترین

لایه‌های وجودی سازنده خود برای پاسخگویی به عمیق‌ترین نیازهای انسانی نشاءت گرفته است. (۱۰) اخلاق در تعامل با انسان‌ها و بر مبنای نیازهای افراد و ظرفیت آن‌ها تعریف می‌شود و درنهایت می‌توان گفت که اخلاقیات ابزاری برای بهبود سطح سلامت و نیک زیستی افراد جامعه است. (۱۱) اصول اخلاقی ارتباط نزدیک و تنگاتنگی با ارزش‌ها دارند و به‌عنوان ابزاری نگریسته می‌شوند که ارزش‌ها را تبدیل به عمل نمایند. اخلاق مفاهیمی چون اعتماد، صداقت، درستی، وفای به عهد نسبت به دیگران، عدالت، مساوات و فضائل شهروندی و خدمت به جامعه را در برمی‌گیرد. (۱۲)برای در حد اعلا نگه‌داشتن ایمنی، سلامت و رفاه جامعه، بهداشت، آسایش و صرفه اقتصادی مردم، مهندسان باید تعهد اخلاقی داشته باشند. (۱۲) جهت‌گیری‌های فکری و اخلاقی مهندسان علاوه بر میزان کارایی طرح‌ها و پروژه‌ها در سلامت یا افول ارتباطات انسانی و دگرگونی عمومی جامعه نقش بسزایی دارد. (۱۳) همچنین تأثیرات اجتماعی و فرهنگی ناشی از برنامه‌ریزی‌ها و طراحی محیط‌های شهری بر الگوهای اخلاقی و رفتاری شهروندان ، بهبود کیفی محیط‌های مسکونی و کاهش جرائم اجتماعی موضوع مهم تئوری‌های نوین طراحی فضاهای عمومی شهری موثر است. (۱۴) به علاوه، فضا و ویژگی‌های آن وابستگی شدیدی به نحوه فعالیت و الگوهای اخلاقی و رفتاری استفاده‌کنندگان آن دارد. این رابطه دوسویه است. همان‌گونه که فضاها بر الگوهای رفتاری جامعه مؤثرند، آینه تمام نمای اصول اخلاقی حاکم بر زندگی آنان نیز می‌باشند (۱۵)

بررسی وضعیت طراحی همه‌شمول و اخلاق مدار در ایران

ساختار کالبدی- فضایی:

این پژوهش حاصل مطالعات کاربردی در خصوص نظارت بر اجرای مناسب‌سازی در شهر تهران است که توسط مهندسین مشاور و تحت راهبری اداره کل ساختمان معاونت معماری و شهرسازی شهرداری تهران انجام‌شده است. ۱۸۲ ساختمان عمومی،۲۲ بوستان،۴ معبر و ۲۹ میدان مورد بازدید میدانی قرار گرفتند.(۱۶)

مشاهدات میدانی نشان می دهد که آسیب‌های موجود در ساختمان‌ها و فضاهای عمومی و موانع پیش روی طراحی همه‌شمول به شرح ذیل قابل دسته‌بندی می‌باشند:

جدول ۱: عدم رعایت اخلاق حرفه‌ای و التزام به ضوابط

در مرحله طراحی	در مرحله بازسازی	در زمان بهره‌برداری
سهل‌انگاری در عمل به ضوابط	تحمیل هزینه‌های تخریب و نوسازی	بی‌احترامی به حقوق معلولین و خودبرتربینی
عدم اشراف به استانداردهای طراحی	تحمیل هزینه‌های تجهیز	تجاوز به حریم بهره‌برداری معلولین
عدم الزام‌آور بودن ضوابط	تحمیل هزینه‌های نیروی انسانی	هجوم افراد سالم در بهره‌مندی از تجهیزات
دلایل اقتصادی و سوداگران	اختلال درروند بهره‌برداری	بی‌توجهی به علائم ویژه استفاده معلولان

جدول ۲: مصادیقی از امکانات ساختاری مهیا شده در فضاهای همه‌شمول در تهران و موانع اخلاقی بهره‌برداری از آن‌ها

ملاحظات ساختاری در طراحی همه‌شمول	ناهنجاری‌های اخلاقی درزمینه بهره‌برداری
احداث بالابر ویژه افراد دارای معلولیت	ایجاد مانع در مقابل آن با گذاشتن گلدان
احداث مسیر ویژه عابر پیاده در خیابان	سد معبر به‌وسیله مغازه‌داران در پیاده‌رو یا پارک خودروها در پیاده‌رو
احداث مسیر ویژه نابینایان در پیاده‌روها و تقاطع سواره و پیاده	راهبند در تقاطع خیابان و پیاده‌رو برای جلوگیری از ورود دوچرخه
پیش‌بینی سرویس بهداشتی ویژه افراد دارای معلولیت	بی‌توجه به علائم و اشغال آن توسط افراد سالم
پیش‌بینی صندلی ویژه افراد دارای معلولیت در اتوبوس و مترو	بی‌توجه به علائم و استفاده توسط افراد سالم در شرایط پیک مسافر
پیش‌بینی آسانسور و بالابر برای تردد افراد دارای معلولیت	هجوم افراد سالم در استفاده از آسانسور در حضور معلولین
پیش‌بینی پارکینگ ویژه معلولین و نصب تابلوی راهنما	پارک خودروی عادی در محل‌های ویژه، عدم رعایت فواصل استاندارد برای سوار و پیاده شدن معلولین
پیش‌بینی رمپ ورودی برای عبور ویلچر	تعبیه رمپ در ورودی فرعی و نه در جبهه اصلی ساختمان
تعبیه کفپوشهای پولکی و شیاردار برای مسیرهای نابینایان	عدم توجه به الحاقات نمای ساختمان‌های مجاور در ارتفاع عابر پیاده

ساختار اجتماعی-فرهنگی:

بر اساس بازدیدهای انجام‌شده و مصاحبه با اعضای گروه هدف به نظر می‌رسد پاره‌ای از مشکلات مربوط به مسائل ساختاری و ملاحظات معماری است و پاره‌ای دیگر به اخلاقیات و مسائل فرهنگی در نحوه برخورد با افراد دارای معلولیت مرتبط می‌باشد. معضلات ساختاری خودناشی از نقض اخلاق حرفه‌ای طراحان و سازندگان فضاهای شهری است. اما بی تعهدی به رعایت اصول اخلاقی و احترام به حقوق اجتماعی شهروندان و به مخاطره انداختن منافع آنان در بین آحاد جامعه نیز بسیار شایع و اثرگذار است.

در مصاحبه عمیق افراد گروه هدف اذعان داشته‌اند که تنها ۱۰٪ فضاهای شهری مناسب‌سازی شده برای استفاده آنان قابل بهره‌برداری هستند. (۱۷) این امر به دلیل فقدان شبکه هم پیوند اتصال دهند اماکن و فضاهای مناسب‌سازی شده به یکدیگر است تا امکان دسترسی آزادانه و مستقل برای معلولین از مبدأ تا مقصد مهیا باشد. لذا افراد ترجیح می‌دهند که در فضای خانه خود که قابل‌استفاده است بمانند و امور شخصی و اداری خود را به سایرین محول کنند که این مسئله حس استقلال‌طلبی و کرامت انسانی آنان را خدشه‌دار می‌کند. (۱۸) همچنین

گاه با طراحی تبعیض‌گونه و ویژه سازی مسیر ویلچر از ورودی اصلی در دو جبهه مختلف بنـا، سـبب جداسـازی افـراد دارای معلولیـت از گـروه همراهان شده که منجر به تبعیض و تحقیر فرد مذکور و انزواطلبی آنان در فضاهای عمومی است.(۱۷) درحالی‌که رعایـت اخـلاق نوع‌دوسـتی و توجه به معلولیت به‌عنوان دغدغه همگانی می‌توانـد رافـع ایـن مشـکل باشد.

مشارکت اجتماعی عبارت است از کنش اجتماعی داوطلبانه معطوف بـه منافع متقابل یا خیر جمعی (۱۹) در اندیشـه افلـاطون سـلامت و امنیـت مدینه فاضله بـه حضـور مـؤثر و آگاهانـه اعضـا و شـهروندان بسـتگی دارد.(۱۹)

در باب علل عدم مشارکت اجتماعی و حضور فعال افراد دارای معلولیـت در فضاهای شهری بسیاری از آنـان معتقدنـد آنچـه بـیش از هـر چیـز آزاردهنده است، نحوه برخورد افراد جامعه با افراد دارای معلولیت در شهر می‌باشد. به‌عنوان‌مثال برخی از افراد حضـور افـراد دارای معلولیـت را در شهر الزامی نمی‌پندارند و حقوق آنان محترم شـمرده نمـی‌شـود و گـاه ترحم زیاد از حد یا تبعیض‌گونه نسبت به حقوق آنان قائل‌اند. این بـدان معناست که هر نوع توجه اضافی چه از نوع مثبـت و چـه از نـوع منفـی برای افراد دارای معلولیت آزاردهنده است و حس نامطلوب ناهمگونی با سایرین را ایجاد می‌کند.(۲۰)

چنانچه معلولیت دغدغه‌ای عمومی برشمرده شود که منحصربه‌فرد گروه خاصی نیست، می‌توان درک کرد که افـراد دارای معلولیـت هـم ماننـد سایرین می‌بایست از حق استقلال وزندگی آزادانه و بدون نیاز به کمـک دیگران در جامعه برخوردار باشـند و بتواننـد بـه‌تنهایی و بـی‌واسـطه از امکانات و تجهیزات شهری بهره‌مند شوند.

متأسفانه این دیدگاه حتی در میان مهندسان و متخصصان این رشته نیز وجود دارد. هنگامی‌که در ضوابطی عنوان می‌شود «ضـوابط ویـژه افـراد دارای معلولیت» یا «پارک ویژه معلولین» یا «بوستان ویژه بانوان» ایـن بدان معناست که این افراد را نسبت به سایر شـهروندان «ویـژه» تلقـی کرده و برای آنان از جنبه مثبت تمایز قائل شدند. درحـالی‌کـه هرگونـه تمایزی، تبعیض تلقی می‌شود و تبعیض باعث شاخص شدن یـک قشـر خاص از جامعه شده و پیوندهای اجتماعی را دچار گسست خواهد کـرد. این امر مهم‌ترین مسئله‌ای است که تمایل افـراد دارای معلولیـت را بـه حضور در جامعه تقلیل می‌دهد.

راهکارهای اخلاقی مؤثر در پاسخ به چالش‌هـای کالبـدی-فضایی:

تدوین طرح جامع مناسب‌سازی:

نگرش بخشی به امر مناسب‌سازی باعث شـده تـا اقـدامات موضـعی و موضوعی بسیاری که در راسـتای توسـعه طراحـی همه‌شـمول صـورت گرفته به دلیل فقدان شبکه یکپارچه مناسب‌سازی شده‌ای مبدأ، مسیر و مقصد را به هم پیوند دهد، قابل‌استفاده نیست. لازم است ایـن شـبکه از فضاهای خصوصی افراد دارای معلولیت تا ایستگاه‌های متـرو ، اتوبـوس ،شبکه حمل‌ونقل همگانی تا پارکینگ و فضای عمومی مقصد گسـترده شود.

لذا پیش‌بینی و طراحی یک برنامه جامع یکپارچه می‌توانـد مسـیر تـردد همه افراد بشر یا هر نوع سطح توانـایی را میسـر کنـد و کلیـه نقـاط و فضاهای مناسب‌سازی شـده را بـه هـم پیونـد دهـد و حضـور فعـال و همه‌جانبه افراد دارای معلولیت را مستقلاً در شهر جاری سازد و تعاملات اجتماعی را قوت بخشیده به پایداری اجتماعی در جامعه منجر گردد.

تـدوین قـوانین منسـجم و یکپارچـه و لازم‌الـاجرا بـدون تبعیض:

فقدان قوانین سخت‌گیرانه و ضمانت اجرایی کافی در خصـوص قـوانین موجود سبب شده گاه به دلیل ملاحظـات اقتصـادی از سـوی مالکـان و سازندگان مورد بی‌توجهی قرار گیـرد. ضـروری اسـت نظـارت و پـایش تحقق طراحی همه‌شمول در تمام مراحل طراحی، ساخت، اجـرا و حتـی صدور مجوز پایان کار به‌طورجدی و سخت‌گیرانه صورت پذیرد و جریمه سنگین برای عدول کنندگان از قـانون در ایـن زمینـه پیش‌بینـی شـود. همچنین گاه به دلیل عدم هماهنگی و فقدان نگرش جـامع و یکپارچـه میـان دسـتگاه‌های اجرایـی، طراحـی همه‌شـمول محقـق نمـی‌شـود. به‌عنوان‌مثال اقدامات مقطعی و بـدون برنامـه و بخشـی (جزئـی) نظیـر احداث پایه روشنایی در یک پیاده‌رو توسط شرکت برق یا صندوق پست توسط شرکت پست و مخابرات یا احداث منهول‌هـای فاضـلاب توسـط شرکت آب و فاضلاب و... در تعارض با مسیر ویژه نابینایـان کـه توسـط شهرداری احداث‌شده، هست و موانعی بر سر راه آن‌ها ایجاد می‌کند. این معضـلات ناشـی از فقـدان نگـرش یکپارچـه و ناهمـاهنگی بـا سـایر نهادهاست. که ضمن ایجاد اختلال در کارایی،هزینه تخریب و نوسازی را به درآمدهای شـهری تحمیـل کـرده و ایـن خـود بااخـلاق امانـت‌داری مدیریت شهری در تعارض است.

آموزش‌های اخلاقی و فرهنگ‌سازی از سطوح پایینی جامعه:

فرهنگ‌سازی در سطح شهروندان هم شامل جامعه هـدف (افـراد دارای معلولیت، سالمندان، کودکان، زنان باردار، معلولان و...) است و هم سـایر افراد جامعه که می‌بایست با آنان تعامل اجتماعی برقرار کننـد. ضـروری است آشنایی بـا انـواع معلولیت‌هـا و نیـز حقـوق افـراد دارای معلولیـت به‌وضوح برای همگان تشریح گردد. در این زمینه می‌توان با آشنا کردن معلولان به حقوق شهروندی ایشان نوعی نظارت عمومی و مردمـی بـه اجرای مناسب‌سازی و طراحی همه‌شمول در شهر فراهم کرد. بدین معنا که شهروندان بتوانند در صورت مواجهه با هر نوع هنجارشکنی در حوزه ساختاری یا اخلاقی در راستای استفاده برابر از فضاهای شهری، با مراجع بازرسی و نظارت بر فضای شهری ارتباط برقرار کرده و گـزارش دهنـد. تقویت باورهـای اخـلاقی از سـطوح و سـنین پـایین در جامعـه مـانع از بی‌تفاوتی افراد جامعه نسبت به منافع یکدیگر است.

علاوه بر آن فرهنگ‌سازی در سطح شهروندان از سطوح پایین آموزش مثل مدارس سبب می‌گردد که جامعه و افراد آن با تمام تنوع‌ها و تفاوت‌هایش درک شود و افراد از سنین خردسالی بیاموزند که چگونه باید با تنوع‌های زیستی و گوناگونی توانمندی‌های افراد مواجه شوند. به‌عنوان‌مثال اگر کودکان بیاموزند که چگونه با همسالان دارای معلولیت خود برخورد نمایند و با آنان تعامل داشته باشند، دیگر افراد دارای معلولیت در فضای جامعه طرد نخواهند شد. همچنین تعبیه وسایل بازی کودکان دارای معلولیت در پارک‌ها یا تولید و عرضه عروسک معلول و نشسته بر ویلچر کمک می‌کند که کودکان خود را بازندگی یک فرد دارای معلولیت درگیر نموده و تلویحاً آموزش ببینند که چگونه باید در قبال او احساس مسئولیت نماید. تلفیق مدارس افراد دارای معلولیت در انواع ذهنی و حسی- حرکتی با فضاهای آموزشی کودکان سالم می‌تواند طیف همگنی از جامعه را با تمام تنوع‌های زیستی در میان اقشار آن را شامل شود.

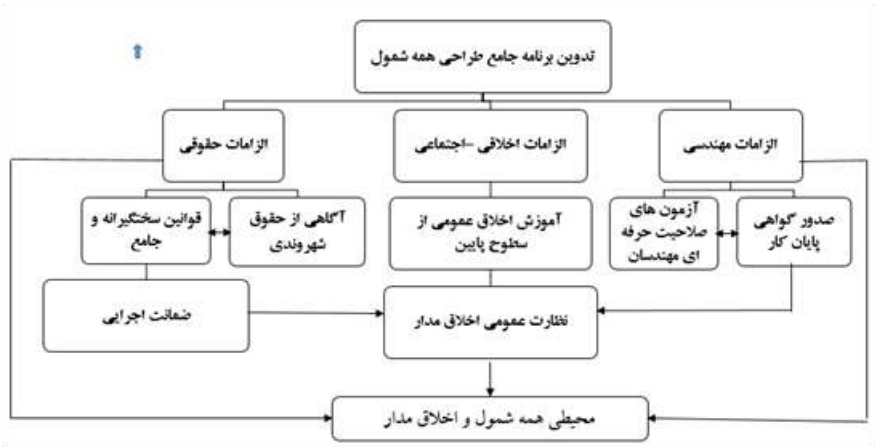

نگاره ۱:تدوین مدل مفهومی برنامه جامع طراحی همه‌شمول

راهکارهای اخلاقی طراحی همه‌شمول در پاسخ به چالش‌های اجتماعی- فرهنگی:

نتایج نشان می‌دهد که مسائل اخلاقی و اجتماعی –فرهنگی بسیار بیشتر از مشکلات ساختاری و کالبدی فضاها در ناکارآمدی فضاهای شهری در تهران مؤثرند. به‌طوری‌که تغییر در نگرش جامعه نسبت به موضوع معلولیت و پذیرش حقوق اولیه آنان و رعایت اصول اخلاقی به‌عنوان بنیادهای فکری و ریشه‌دار در اذهان عمومی می‌تواند راهگشا باشد. رد این راستا راهکارهای اخلاقی ذیل پیشنهاد می‌شود:

معلولیت به‌عنوان دغدغه‌ای عمومی

معلولیت به ناتوانی در انجام یک کار اطلاق می‌گردد و یک دغدغه عمومی است که به گروه خاصی تعلق ندارد. معلولیت‌های اکتسابی ناشی از کهولت سن، حوادث و سوانح، بارداری، بیماری‌های مزمن و... در کمین همگان است و ناقض حقوق شهروندی نیست. همه افراد می‌بایست در هر سطح توانمندی جسمانی امکان دسترسی و بهره‌مندی عادلانه از امکانات محیطی را داشته باشند. امکان بهره‌برداری برابر از امکانات زندگی، از حقوق انکارناپذیر تمامی افراد هر جامعه است. بدین ترتیب بناها و فضاهای شهری باید به‌گونه‌ای طراحی یا مناسب‌سازی شوند که امکان بهره‌گیری گروه‌های مختلف جامعه از خدمات و تسهیلات همگانی که به دلیل عدم هماهنگی شکل فیزیکی محیط با گستره توان جسمی آن‌ها سلب شده است فراهم شود (۲۱)

معلولیت به‌عنوان یک ویژگی و نه انگ

احساساتی نظیر ترس، اضطراب، بی‌حوصلگی، وحشت‌زدگی، گیجی، خجالت و تنهایی در محیط‌های شهری که در فضاهای عمومی بر افراد دارای معلولیت عارض می‌شود به دلیل آن است که آنان در برقراری ارتباط با محیط پیرامون خود دچار مشکل هستند. آن را ننگ پنداشته و انگ معلول بر خود زده‌اند. گاه این احساس درنتیجه القاء اطرافیان رخ می‌دهد که مسئله اخلاقی است و گاه به دلیل مسائل شخصی و خانوادگی است که ریشه در باورهای افراد و فرهنگ خانواده‌ها دارد.

حفظ کرامت انسانی افراد دارای معلولیت

در این زمینه عدم رعایت اخلاق حرفه‌ای در علوم مهندسی و طراحی شهری تأثیرات منفی بسیاری را اعمال کرده است؛ زیرا بعضاً مهندسینی که سعی در ایجاد فضاهای مناسب برای معلولین دارند به‌عنوان یک امر تشریفاتی و غیرضروری به موضوع مناسب‌سازی در ساختمان‌ها می‌اندیشند و آن را یک الزام نمی‌پندارند و حتی در مواردی که بنا به قوانین الزام‌آور مجبور به رعایت آن در طراحی‌های خود هستند در فضاهای بلااستفاده و جایی که دور از دسترس آسان است ورودی‌های ویژه معلول، رمپ‌ها و میله‌های دستگرد و... را طراحی می‌کنند که عملاً یا قابل‌استفاده نیست یا با از بین بردن کرامت انسانی افراد دارای معلولیت، ویژگی خاص جسمانی آن‌ها را به ایشان یادآوری می‌کنند.

گذار از نگرش ترحم محور به نگرش حق مدار

نگاه ترحم‌آمیز به افراد دارای معلولیت نوعی بی‌اخلاقی است. این مسئله به دلیل آشنا نبودن جامعه با ادبیات صحیح برقراری ارتباط با افراد دارای معلولیت رخ می‌دهد. به‌عنوان‌مثال غالباً به کودکان آموزش داده نشده که چگونه می‌توانند با کودک دارای معلولیت ارتباط برقرار کنند و حتی وسایل بازی در پارک‌ها برای استفاده افراد دارای معلولیت تمهید و تجهیز نشده است. حتی در میان بزرگسالان هم در بسیاری موارد کمک به افراد دارای معلولیت به شکلی انجام می‌شود که در آن‌ها احساس ناخوشایندی شکل می‌گیرد. گاه اصرار بیش‌ازحد برای کمک به یک فرد دارای معلولیت باعث می‌شود که او احساس طفیلی بودن نموده و استقلال فردی‌اش را در اسارت ببیند. در اصل می‌بایست فضاها و عرصه‌های شخصی به‌طوری شکل گیرد که افراد دارای معلولیت بتوانند به‌راحتی و مستقلاً و بدون نیاز به کمک سایرین به انجام امور جاری خود بپردازند و این امر از مفاهیم بنیادین طراحی همه‌شمول هست.

روحیه همدلی در سایه تعاملات انسانی اخلاق مدار

در موارد بسیاری ممکن است انجام امور ساختاری در جهت اجرای مناسب‌سازی برای یک بنای موجود، چندان مفید و مقرون‌به‌صرفه نباشد. گاه ملاحظات تاریخی و میراثی در برخی بافت‌های واجد ارزش امکان الحاق تجهیزات و تأسیسات را به طراحان شهری نمی‌دهد. در این شرایط فرهنگ‌سازی و تعالی اخلاق اجتماعی می‌تواند در بین شهروندان به‌گونه‌ای باشد که فردی برای کمک به افراد دارای معلولیت در جامعه آموزش‌دیده باشند. به‌عنوان‌مثال وجود زنگ خاص در ورودی یک فضای عمومی غیرقابل‌دسترس که مکان الحاق بالابر به آن وجود ندارد، می‌تواند وسیله‌ای نرم‌افزاری در راستای اجرای طراحی همه‌شمول مؤثر باشد تا در هنگام نیاز فردی آموزش‌دیده برای خدمت‌رسانی به فرد معلول به درب ورودی مراجعه کند. یا برخی علائم و راهنماها مثل رنگ خاص روی زنگ درب خانه افراد دارای معلولیت نشان‌دهنده آن باشد که مأمور پست یا خدمات شهری می‌بایست از پله‌ها بالا رفته و به فرد دارای معلولیت سرویس دهد.(۲۲)

بی‌توجهی به علائم و نشانه‌های شهری در شهر نظیر پارکینگ معلول، صندلی ویژه معلول در مبلمان شهری یا اولویت استفاده از آسانسور برای افراد دارای معلولیت همه و همه نشان‌دهنده معضلات اخلاقی و فقر فرهنگی برخورد با افراد دارای معلولیت است.

نتیجه‌گیری

طراحی همه‌شمول معرف شمای کلی از طیف گسترده تلاش‌هایی است که در آن عدالت شامل رفتار منصفانه زیر چتر قانون و فرصت‌های برابر در محیط‌زیست می‌باشد. طراحی همه‌شمول همه کاربران را بر روی یک بستر اخلاق مدار و عادلانه قرار می‌دهد. به‌طوری‌که توانایی هر فرد در استفاده از امکانات محیطی با سایر افراد یکسان و فارغ از سطح توانمندی جسمی آنان باشد.

در پاسخ به علل ناکارآمدی قوانین طراحی همه‌شمول در ایران می‌توان گفت: فقدان ضمانت اجرایی در عمل به قوانین و سخت‌گیرانه نبودن آن‌ها و نیز عدم پیش‌بینی جرائم سنگین برای خاطیان از عمل به ضوابط طراحی همه‌شمول در امر ساخت‌وساز باعث ایجاد زمینه‌های سرپیچی از قوانین موجود و ناکارآمدی آن‌هاست. علاوه بر آن دستاوردهای حاصله از آسیب‌شناسی این امر در تهران نشان می‌دهد که عدم موفقیت طراحی همه‌شمول در تهران بیش از همه ریشه در مسائل اخلاقی و باور عمومی دارد. سومین معضل مربوط به نگرش بخشی (جزئی) نسبت به مناسب‌سازی ساختمان‌ها و فضاهای شهری است عموماً در انجام پروژه‌های شهری اقدامات ناهماهنگ و بی‌توجه به مأموریت سایر نهادها رخ می‌دهد که بعضاً تلاش‌های یک‌نهاد باعث ایجاد اختلال در کار سایر نهادها نموده و عملکرد طراحی همه‌شمول یکپارچه را مختل می‌کند. این امر ناشی از توجه بی‌قیدوشرط نهادها به منافع شخصی و درون‌سازمانی آن‌هاست و سبب بی‌اخلاقی در احترام به حقوق بهره‌برداران می‌گردد.

در پاسخ به علل عدم مشارکت اجتماعی افراد دارای معلولیت علیرغم فراهم بودن زیرساخت‌ها می‌توان گفت عدم آگاهی شهروندان به حقوق معلولین و عدم اشراف معلولین به حقوق خودشان و همچنین باورهای غلط مرسوم باعث به انزوا کشیده شدن افراد دارای معلولیت شده است. همچنین وجود نابرابری‌های بسیار در برخورداری از شرایط زندگی مطلوب افراد دارای معلولیت نشان‌دهنده عدم‌کفایت قوانین و مقررات با رویکرد حق مدارانه در حمایت از افراد دارای معلولیت است و این شرایط با اصل عدالت و انصاف که از اصول اولیه طراحی همه‌شمول می‌باشد تناقض دارد. لازم است تدابیری جامع و فراگیر اندیشیده شود تا گذار از نگاه ترحم‌آمیز به رویکرد انسانی کرامت محور و از منظر انسانی برابر اتفاق افتد و بتوان شاهد تحقق ظهور و بروز اجتماعی و حقوقی شایسته معلولان در جامعه بود.

بدین ترتیب می‌توان سکوی منصفانه‌تری را خلق کرد که تمامی اعضای یک جامعه از مقیاس یک خانواده تا مقیاس یک کشور بتوانند بدون تبعیض در کنار هم زندگی فعالانه داشته باشند. این امر ضمن حفظ پیوندهای خانوادگی و رعایت حقوق بین نسلی سبب می‌شود تا افراد دارای معلولیت بتوانند همچون سایر اعضای جامعه در محیط‌های فراگیر حضور فعال داشته باشند و ضمن عملکرد مستقل به امور شخصی و اجتماعی خود از کرامت انسانی نیز برخوردار بوده و همچون سایر افراد جامعه مورداحترام و توجه قرار گیرند.

ملاحظه‌های اخلاقی

در این پژوهش از منابع علمی متعددی بهره گرفته‌شده که با ذکر منبع حقوق مالکیت معنوی آنان رعایت شده است .همچنین با عنایت به حساسیت موضوع و مخاطب قرار دادن گروهی خاص تصویربرداری‌ها با کسب اجازه از ایشان انجام‌شده است.

سپاسگزاری

از مهندسین مشاور هرم پی، معاونت شهرسازی و معماری شهرداری تهران، اداره کل معماری و ساختمان، مدیرعامل انجمن ندای معلولین، مدیرعامل انجمن ضایعات نخاعی باور، مدیرعامل انجمن علمی آفرینش‌های هنری معلولان ایران قدردانی به عمل می‌آید که محققان را در انجام این تحقیق یاری نمودند قدردانی به عمل می‌آید.

واژه نامه

1.Normalization	عادی‌سازی
2.Barrier free design	طراحی بدون مانع
3.ADA(American Disable Association)	قانون رعایت حقوق معلولین در آمریکا
4.Universal design	طراحی همه‌شمول
5.Simple and intuitive use	ساده و قبل درک شهودی
6.Flexibility in use	انعطاف‌پذیری در استفاده
7.Equitable use	استفاده برابر
8.Perceptible information	اطلاعات قبل حدس
9.Tolerance for error	تحمل خطا
10.Low physical effort	حداقل نیروی فیزیکی
11.Accessible design	طراحی دسترس‌پذیر
12.Stigmatization	انگ زدن
13.Inclusive design	طراحی فراگیر
14.Social justice	عدالت اجتماعی
15.Exclusive design	طراحی انحصاری

References

1. Burton El, Mitchel L. (2006). Inclusive urban design; streets for life. Translated by: Saki El, Fanaei S. (2014). Tehran: Armanshahr Publication. (In Persian).
2. Ostroff El. (2010).Universal design, an evolving paradigm. United States: McGraw-Hill Companies.
3. Mace R. (1998). A perspective on universal design designing for the 21st century. Available at: https://www.ncsu.edu/ncsu/design/cud/about_us/usronmacespeech.htm. Accessed: 28 May 2014.
4. Follette Story M. (2010). Maximizing usability: the principles of universal design. Assistive Technology; 10 (1):4-12.
5. Abascal J, Barbosa SDJ, Nicolle C, Zaphiris P. (2016). Rethinking universal accessibility: a broader approach considering the digital gap. Universal Access to the Information Society; 15(2): 179–182.
6. NDA. (2014). National disability attority. Centre for Excellence in Universal Design. Available at: http://universaldesign.ie/What-is-Universal-Design/. Accessed: 18 jun 2017
7. Petrie H. (2016).Universal design:learning from the past, designing for the future.1st ed. Amsterdam:IOS Press BV.
8. Coleman R, Clarkson PJ, Keates S, Lebbon C. (2003). Inclusive design, design for the whole population. UK: British standards institute.
9. Keates S. (2005). Guide to managing inclusive design. User-Centered Interaction Paradigms for Universal Access in the Information Society; 332-339.
10. Nadimi H. (2007). Thinking in the relationship between ethics and architecture. Kelkedoost ;123-136. (in Persian)
11. Orang. S, Ahmadi MK. (2017). Ethics consideration on aging. Ethics in Science & Technology; 11(4). (In Persian).
12. Nazi Dizaji S.(2011). Ethics in architecture. Ethics in Science & Technology; 5(3,4): 105-114. (In Persian).
13. Taghizadeh M. (2004). Engineers and fundamentals of engineering ethics in Iranian culture. Daneshnama; 135-136. (In Persian)
14. Mohammadi Hamidi S, Kalantari M, Veysiyan M. (2015). Analysis of lighting situation and safety of urban spaces using CPTED strategies and safety audit assessment model. Geographical Urban Planning Research Journal; 3(3): 325 -341.
15. Soleimani A. (2017). The effect of urban design on citizen's behavior and ethics. Geographical Studies of Urban Planning; 5 (2): 314-289. (In Persian)
16. Herampey Consultant Engineers. (2016). Preparation criteria and codification for inspection on implementation. Tehran: Herampey Research Think Tank. (In Persian).
17. Kari M. (2011).what should be done to achieve barrier free city? Tehran: Iranian Handicapped Neda Association. (In Persian).
18. Khalough M. (2013). All were waiting for my death. Tehran: Sarsara Appendix of Analytical News Mehrkhaneh. (In Persian).
19. Salehi Amiri SR, Karimi Khozami A. (2017). The role of ethics on social and public security. Ethics in Science & Technology; 11(1):11-17. (In Persian).
20. Borjian M. (2011) When a reporter Writing; interview. Tehran: Hamdelan group. (In Persian).
21. Nozarei SH. (2017). Pedestrian design with the universal design approach. Tehran: 4th International Conference on Modern Technologies in Civil Engineering, Architecture and Urban Development. (In Persian).
22. Eslami L. (2016). Universal design and social sustainability in the city. 3rd international conference of UD 2016: learning from the past, Designing for the future. Netherlands: IOS Press BV. Pp. 263-273.